

تورکجه داش باسما کیتابلاریندا فولکلورون ایزی

• علی برازنده تورک^۱

ÖZET: Ali BERAZENDE, "Türkçe Daşbasma Kitaplarında Folklorun İzi", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 4 (Yaz/Bahar 2016), ss. 67-74

Qacar döneminde daşbasma kitabların yayınlanmasıyla yeni bir ressamlıq dönemi başlamış oldu. Daşbasma kitablardaki resimler eski ressamlıq uslublarıyla çox ferqli olmaqla birlikde, kitab tasarımı seneti ve folklorik unsurlardan yararlanma yoluyla yeni ve ferqli bir kitab şekli de ortaya çıxmış oldu.

Bu çalışmada, daşbasma kitabların tarixi ve özellikleriyle birlikde, Türk dilinde yayınlanmış olan ve içinde resimler bulunduran daşbasma folklorik kitablardan örnekler verilmeye çalışılmışdır.

Bu nüsxelerin en önemli özelliği, benzer bir yapının bir çox kitabda uyqulanması ve devam etmesidir. Bu yapının kökü, eski dönemlere aid gelenek ve göreneklere, folklorik melzemelere dayanmaqda ve günümüzde de izini sürdürmektedir.

Açar Sözcükler: Türkçe, Daşbasma, Folklor, Resim.

چکیده: علی برازنده، "جایگاه فولکلور در کتاب‌های چاپ سنگی ترکی"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۴ (بهار ۱۳۹۵)، صص. ۶۷-۷۴

با انتشار کتب چاپ سنگی در دوره قاجار، مرحله جدیدی در هنر نقاشی آغاز شد. ضمن اینکه تصاویر موجود در کتاب‌های چاپ سنگی تفاوت زیادی با نقاشی‌های دوره‌های قبل داشت. با استفاده از عناصر فولکلوریک و هنر کتاب‌آرایی، شکل جدید و متفاوتی از کتاب نیز به وجود آمد.

در این مقاله، ضمن بررسی مختصر تاریخ و ویژگی‌های کتب چاپ سنگی، نمونه‌هایی از کتب سنگی فولکلوریک به زبان ترکی که حاوی تصاویر نقاشی نیز می‌باشد، معرفی می‌گردد.

مهم‌ترین ویژگی این نسخ، تطبیق و تداوم یک ساختار واحد در بسیاری از کتاب‌ها می‌باشد. این ساختار ریشه در آداب و رسوم باستانی و عناصر فولکلوریک داشته و آثار آن تا امروز ادامه یافته است.

کلیدواژه‌ها: ترکی، چاپ سنگی، فولکلور، تصاویر نقاشی.

^۱ فولکلور آراشدیرماجیسی (azerses2@gmail.com).

گیریش

قاجار دورونده داش باسما کیتابلارین نشر ایله یئنی بیر رساملیق دؤنمی باشلامیش اولدو. گرچی داش باسما کیتابلارداکی رسیم و نقاشیلر اسکی رساملیقلارلا چوخ فرقلی ایدی، اما بیر سیرا کیتاب تاساریمی صنعتی و فولکلور عنصرلاریندان یارارلانماقلا یئنی و فرقلی بیر کیتاب شکلی جانلانمیش اولدو.

بو مقالهده، داش باسما کیتابلارین تاریخی و اؤزلیکلریندن قیساجا سؤز آچیلیب، تورک دلیینده یاینلانمیش اولان و ایچینده تصویر و رسیم بولوندوران داش باسما فولکلوریک کیتابلاردان اؤرنکلر وئريلمگه چالیشلیمیشدیر.

بو نسخهلرین ان اؤنملی اؤزلیگی بیرچوخوندا بنزیر بیر قورولوشون داوام ائتمهسی دیر. بو قورولوشون کؤکو بعضی اسکی دؤنملردن قالان خالق و فولکلوریک عنعنهلردن تاثیر آلاق اؤزونه گؤستریر.

داش باسما کیتابلارین تاریخی

گوتنبرگین باسقی ماشینینی اختراعسیندان ۳۰۰ ایل سونرا، داش باسما کیتابلار اون سککیزینجی یوز ایلین سونلاریندا آلویس سنه فلندر طرفیندن ابداع اولدو. فلندر یوخسول بیر آلمانلی ایدی و اوجوز کیتاب باسقیسی اوجون بو متودو اختراع ائتمیشدی. اون ایل سونرا بو متود، ایرانا یول تاپدی. آذربایجان والیسی عباس میرزا، بو متودو اؤیرنیب ایرانا گتیرمهسی اوجون محمد صالح خان بن حاج محمد باقر شیرازی نی روسیایا گؤندردی. آقا علی بن حاج محمد حسین امین‌الشرع تبریزی، ایراندا باسماخانا (مطبعه) قوران ایلك شخص ایدی. ۱۲۴۰ هجری قمری ایلرینده عینی آندا داش باسما و قورقشوم باسقی (چاپ سربى) ایکسیسی بیر آرادا ایرانین بیر نچه شهرینده استفاده اولونوردو، لاکین داش باسما سرعتلی و اوجوز اولدوغو اوجون داها چوخ رونق تاپدی.

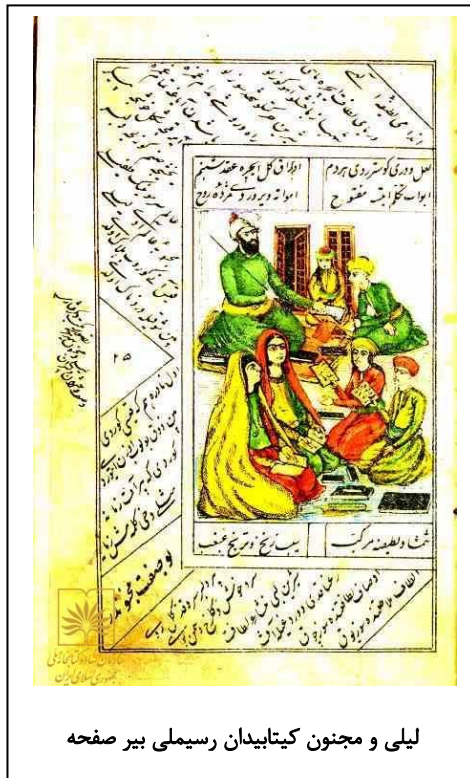
ایراندا داش باسما اوصولو ایله باسیلان بیرینجی کیتاب، تبریز دارالسنه‌سینده بیر قرآن نسخهسی ایدی. بو کیتاب ۱۲۴۹ هجری قمری ده باسیلمیشدیر.

اوندان سونرا *زاد‌العماد مجلسی* کیتابی ۱۲۵۱ هجری قمری ده باسیلیدی. ایراندا ایلك رسیمی داش باسما کیتاب *لیلی* و *مجنون مکتبی* دیر کی، ۱۲۵۹ هجری قمری ده تبریزده باسیلمیشدیر. کیتابدا دؤرد رسیم واردیر، آنجاق رسامی نین آدی بللی دئییل.

سونرالار تبریزده بیر چوخ دفعه باسیلمیش محمد فضولی نین *لیلی* و *مجنون* کیتابی نین رساملاری محمد رضا نقاش نواب اشرف و الاملك قاسم میرزا طرفیندن رنگلی اولراق چکیلمیش و ملی کیتابخانادا ۴۵۱۳ ن. ۱. ت. ۱۷۴۱۰۳ نومره آلتیندا ساخلانماقدادیر. بو کیتابدا ۱۱ رسیم واردیر.

بئش ایل بو تاریخدن سونرا محمد شاهین فرمانی ایله تبریزدن داش باسما باسماخاناسی بوتون وسایل و دستگاهلاری ایله تهرانا داشیندی و تهراندا بیرینجی داش باسما کیتاب دیوان عبدالوهاب نشاط کیتابی ایدی.

داش باسما باسقیسی راحت و اوجوز اولدوغو اوچون، بو متود قیسا بیر زماندا بوتون باسماخانالاردا رواج تاپدی. دیگر طرفدن خالقین اسکی و نستعلیق خطی ایله تانیش اولدوقلاریندان، داش باسما کیتابلار قورقشوم کیتابلاردان داها چوخ رغبت گوردو.

لیلی و مجنون کیتابیدان رسمیلی بیر صفحه

ایران و آذربایجاندا داش باسما نشرین چوخالماسی ایله رساملار و خطاطلارین دا ساییمی آرتدی. ایلک کیتابلاردا هنج بیر رسیم و صفحه تاساریمی گورونمهسه ده، اون ایل ایچینده باسقیدا یئنی تکنیکلردن استفاده یولویلا بو دؤنمین کیتابلاریندا یئنی بیر شکل اورتایا چیخدی. مثلا ۱۲۵۹ هجری قمری ده باسیلمیش اولان فارسجا مین بیر گنججه داستان کیتابیندا هنج بیر شکل و رسیم یوخ ایکن، ۱۲۷۲ ه.ق ایلینده کی باسقیسیندا بو کیتاب رسمیلی دیر.

عمومیتله داش باسما کیتابلاری نین رساملاری، گنجیمیش الیازما نسخه لرده کی داستانلاردان تاثیر آلاق، حکایه لرین زبیره یئرلرینی تصویره چکمیشلر. قاجار دؤنمینده تورکجه داش باسما کیتابلاری دؤرد بؤلومه، یعنی کلاسیک تورک ادبیاتی، مذهبی ادبیات،

فولکلوریک داستانلار و مکتب اوشاقلاری اوچون اؤیرتیم کیتابلاری اولراق آیرماق اولار.

تورکجه کلاسیک ادبیات داش باسما کیتابلاری تکجه شعر اولدوقلاری اوچون رسیم و نقاشلیق اونلاردا اولمامیش و کیتابین گؤزل گورونمه سی اوچون شعرلر نستعلیق یازی ایله و چوخو بیرینجی صفحه اولماق اوزره بعضی صفحه لرده تذهیب ایشلری گورولموشدور.

گنجه لی نظامی نین هفت پیکر کیمی منظوم داستانلاری دا تورکجه اولراق داش باسما شکلینده ۱۳۳۳ هجری قمری ده میرزا محسن و حاجی علی کتابفروش طرفیندن نستعلیق خط ایله ۲۲ رسم ایله برابر ۳۴۳ صفحه ده باسیلمیشدیر.

ادبیاتلا باغلی باشقا بیر داش باسما کیتاب نجم الحکایات کیتابی دیر. بو کیتاب جواد بن محمد علی تبریزی طرفیندن نستعلیق خط ایله کتابت اولوب ۱۳۳۱ هجری قمری ایلینده ۵۴ رسیم ایله ۱۳۵ صفحه ده باسیلمیشدیر. کیتابین یازاری «تربیت» مدرسه سی نین مودورو، گنجلر اوچون قیسا حکایه لری توپلامیش و کیتابین سونوندا «نظم المواعظ» ادلی بؤلومده آیات شریفه و اخبار و حدیثدن نمونه لر وئرمیشدیر. کلاسیک شعر کیتابلاریندا سماوریه کیتابی دا رسمیلی کیتابلار آراسیندادیر.

کیتاب سماوریه

قاجار شاهلاری نین تورک دیلینه درین حؤرمتری اولدوغو اوچون بوتون کیتابلار ایکی دیله، یعنی تورکجه و فارسجا باسیلیردی. مذهبی داستانلار تعزیه و مرثیه و روضه خوانلیق واسیطه سی ایله داش باسما کیتابلارا یول تاپدی. بو داستانلار پیغمبرلرین و اماملارین خصوصی ایله امام حسین

و کربلا حادثه سی نین ماتم و روضه لریندن الهام آلینیب بو ساحه ده چوخلو کیتاب، اؤزلیکله تورک دیلینده باسیلمیشدیر. نمونه اولراق /سررالشهدا/ ۱۲۶۸ هـ ق-ده مصور شکلیده و طوفان کربلا ۱۲۷۲ هـ ق-ده میرزا علیقلی خوبی طرفیندن باسیلمیشدیر. مذهبی داستانلارین ان تانینمیش کیتابلاریندان بیر یی ده مختارنامه و یا حدیقه المومنین و روضه الموحیدین دیر. ایلك دفعه ۱۳۲۹ هجری قمری ایلینده ایکی جیلده باسیلمیشدیر. سونرالار کیتاب جواد ناصر الکتاب متخلص به اقبال الشعرا ابن محمد علی

دلخون تبریزی طرفیندن یازیلیمیش و تبریز شهرینده ۱۳۳۵ هـ ق-ده محمود بن احمد تاجر کتابفروش تبریزی ۵۴۶ صفحه ده باسیلمیشدیر.

دینی کیتابلارداکی رسمیلرین اؤزلیکلریندن بیر یی ده ساواش پالتارلاری ایله ساواش تجهیزاتاتی نین گؤستریلمه سیدیر. پیغمبر و اهل بیتین اوزلری گؤستریلیمیر، گئنیش و اوزون عبا و عمامه لری واردیر. شهیدلرین باشلاری نین اوستونده کیچیک قادین ملکلر گؤرونور.

تورکجه مختارنامه

دیوان دلسوز

شاعیرلرین چوخو اهل بیت و کربلا حادثه لری و مصیبتلرینی شعر شکلینده نظمه چکمیشلر. بو کیتابلارین بیر چوخو شعر کیتابی اولوب، بعضیلرینده ده کربلا حادثه لری رسم اولموشدور. اؤرنک اولاراق دیوان دلسوز ۱۳۰ صفحه ده باسیلمیش و ایچینده ۱۱ رسیم واردیر.

پیغمبرلر و اهل بیت ایله ایلگیلی دینی کیتابلارین رسامی آدلیم رسام میرزا علیقلی خویبی دیر. دینی و

کنز المصائب گلزار حسینی

مذهبی کیتابلاردان کلیات کنز المصائب گلزار حسینی محمد تقی قمری طرفیندن یازیلیمیش و دؤنه-دؤنه باسیلمیشدیر. بو کیتاب مذهبی و نوحه کیتابیدیر و ایچینده ۴ رسیم واردیر. کیتابین رسیملری باشقا دینی کیتابلارین رسیملریندن داها گؤرکملی و پروفسیونل دیر.

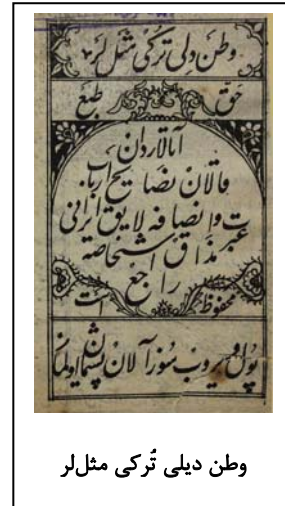
کنز المصائب کیتابی دا مرثیه موضوعوندا و کربلا حماسه سی ایله باغلی دیگر مشهور کیتابلارداندیر کی، قمری تخلصو محمد تقی بن ابراهیم دربندی اون اوچونجو هجری قمری ایلرینده دؤنه-دؤنه محمد حسین تبریزی مطبعه سینده باسیلمیشدیر.

فولکلوریک داش باسما کیتابلار

مشروطیت دؤنمینده خالق ادبیاتی یکی قولا، یعنی فولکلوریک

حماسی و افسانهوی و عاشقانه داستانلار بؤلونموش و هر بیرینین اؤزونه خاص مخاطبی واردی. گرچی تورک داستانلاری عاشیقلا طرفیندن ناغیل و حکایه شکلینده سؤزلو اولاراق آنلاتیلیردی، اما بعضی تاریخی و خالق ایچینده چوخ بگنیلن داستانلار کتاب شکلینده باسیلما یا باشلامیشدی. بونلارین چوخو فارس و عرب دیلریندن ترجمه اولوب و حماسی و خیالی و افسانهوی داستانلاری احتیوا اندیردی. ان اسکی تورکجه فولکلوریک داش باسما کیتاب سیف الملوک و بدیع الجمال کیتابی دیر. بو کیتاب سونرالار دؤنه-دؤنه باشقا آدلارلا او جمله دن حکایت عاصم بن صفوان سیف الملوک آدی ایله ۷۸ صفحه ده مصور شکلیده باسیلمیشدیر.

فولکلور و خالق بیلیمینه عاید تک کیتاب امثال العجم (وطن دیلی تُرکی مثلری) دیر کی، علیقلی واعظ دهخوارقانی طرفیندن ترتیب اولونوب، تبریزده دارالطباعة مشهدی اسد آقا طرفیندن، ۱۳۳۳ هجری قمری ده، ۶۸ صفحه ده باسیلمیشدیر. کیتابدا رسیم اولماسا دا،

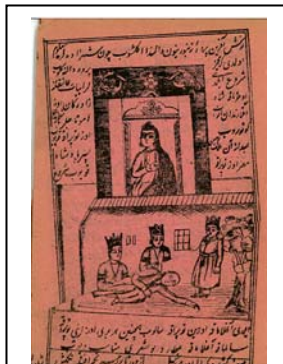

وطن دیلی تُرکی مثلر

داش باسما شکلینده باسیلمیش آتالار سؤزو کیتابی اولاراق اؤنم داشیماقدادیر.

بو کیتابا بنزر بیر باشقا کیتاب *امثال ترکی با ترجمه فارسی* کیتابی دیر. بو کیتاب علی بن مصطفی بادکوبه‌ای و محمد اسماعیل خونساری نین اهتامی ایله میرزا حبیب‌الله باسمه‌چی باسماخاناسیندا ایک دفعه ۱۲۸۶ هجری قمری ده و سونرالار دؤنه-دؤنه ۱۳۱۴ هجری قمری ده تورکجه ضرب المثللر اولارق باسیلمیشدیر.

باشقا فولکلوریک داستانلاردان *کتاب نوش آفرین و گوهر تاج* دیر کی، ۱۲۳ صفحه ده ایی عبدالله الحسین جواد کاتب طرفیندن نستعلیق خطی ایله یازیلیمیشدیر. کیتابدا ۲۱ رسیم واردیر.

کتاب نوش آفرین و گوهر تاج

۱۳۳۴ هجری قمری تاریخینده حقیقت مطبعه سینده باسیلمیش *شیره* داستانلی دا تورکجه رسیمی کیتابلاردان ساییلیر. کیتاب ۲۸۴ صفحه ده باسیلمیش و ایچینده ۱۴ رسیم واردیر.

آقا جمال خوانساری طرفیندن یازیلان *کثوم ننه (عقاید النساء)* کیتابی نین تورکجه ترجمه سی جواد بن محمد علی طیب طرفیندن ۱۳۳۲ هجری قمری ده، ۳۱ صفحه ده رسیمی اولاراق باسیلمیشدیر.

مین بیر گنجه ناغیللاری گرچی تاماً تورکجه اولاراق باسیلمامیش، لاکین بؤلوملری آیری-آیری کیتاب شکلینده خالق ایچینده یایلمیشدیر. اؤرنگین کلیات *قمرالزمان*، جواد بن محمد علی خوشنویس تبریزی کتابتی و کربلایی محمد طرفیندن ۱۳۳۲ هجری قمری ایلینده ۷۸ صفحه ده رسیمی اولاراق باسیلمیشدیر.

لطایف خواجه نصرالدین کیتابی دا باشقا فولکلوریک کیتابلاردان اولوب، ۲۹ صفحه ده رسیمی شکلده داش باسما اولاراق موجوددور. ۱۲۶۸ هجری قمری ایلینده باسیلان *بیر باشقا کیتاب لطایف نامه* دیر و تورکجه داستانلاری ایچرمکده دیر.

فولکلوریک و خالق داستانلاریندان ساییلان حسین کرد شبستری کیتابی ۱۳۵ صفحه ده و ۲۰ حرفه‌ای (پروفسونل) رسیمله باسیلمیشدیر.

سلیم جواهری کیتابی فولکلوریک موضوعدا و خارق‌العاده موجودلارلا باغلی *بیر باشقا داش باسما* کیتاب اولوب، ۳۲ صفحه ده ۱۶،۵×۲۱ سانتیمتر اؤلچولرینده باسیلمیشدیر. *احادیث لذیذہ و منیفه* و

حکایات مضحکه و لطیفه ده دیگر فولکلوریک کیتابلاردان ساییلیر.

شیره داستانلی

مهر و ماه

مهر و ماه کیتابی دا فولکلوریک داستانلاردان دیر و ۸۴ صفحه ده باسیلمیشدیر. کیتابین اوچده بیر رسیمی دیر. یعنی اوتوزا یاخین رسیم واردیر.

سونوج:

داش باسما باسقیسی و یا لیتوگرافی دیگر ایلکلر کیمی بیرینجی دفعه ایران دا، تبریز شهرینده قورقشوم باسقیسیندان سونرا قورولموشدور. داش باسما کیتابلار

خالق طرفیندن داها

چوخ رغبت
گۆرمه سینه رغماً،
اوزون عۆمورلو
اولمامیش، گئتدیچکه
یئنی تکنولوژیلر و

کتاب حسین کرد شبستری

باسقی و چاپ امکاملاری میدانا گلدیکجه بو متود اورتادان قالماق زوروندا قالمیشدیر. آما قیسا عۆمرو سوره سینجه بیر چوخ آچیدان ایز بوراخراق تاریخی بیر دؤنم کیمی قورونماغا لایق بیر دؤران یاراتمیشدیر. بو آزادا خالق ادبیاتی، انسانلارین هر زامان مارق دویدوغو بیر ساحه اولدوغو اوچون، بو ساحه ده یئنیلیکلر و آراشدیرمایا دگر موضوعلار اورتایا چیخمیشدیر. قیسا یازیمیزدا داش باسما کیتابلارینا فولکلور آچیسیندان باخیب، بو دؤنمده کی رساملارین و خالقین دوشونجه سینی یانسیدان و عکس ائتدیرن فولکلوریک کیتابلاری تانیتماغا چالیشمیشیق. یوخاریدا قید اولان کیتابلار، «اٹل بیلیمی» دیجیتال کیتابخاناسیندا موجوددور ■

قایناقلار:

بابازاده، ش. (۱۳۷۸). تاریخ چاپ در ایران، انتشارات طهوری، تهران.
حسینی راد، ع. (۱۳۸۴). «بررسی کتابهای چاپ سنگی مصور دوره قاجار»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۳ (پاییز).
هاشمیان، ه. (۱۳۸۶). فهرست کتابهای چاپ سنگی و سربی (فارسی، عربی، ترکی)، کتابخانه تربیت تبریز، تبریز.